

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук Рубського Вячеслава Миколайовича на дисертацію Захарії Васильовича Керстюка «Становище християн близького сходу в період та після Арабської Весни», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії із спеціальності 041 – богослов'я.

Актуальність роботи З.В. Керстюк не викликає сумнівів. Після того, як єгипетське керівництво взяло курс на маргіналізацію коптів і зниження їх впливу в політичному житті значно погіршилося становище християн внаслідок «арабської весни» і в Сирії і в усьому Близькому Сході. У ЗМІ та небайдужих публікаціях дається тільки політична і соціологічна картина ситуації. «Арабська весна» обрушила на християн Близькосхідного регіону безпрецедентні переслідування з боку радикальних ісламських угруповань. Це явище представляє великий інтерес, як з точки зору міжрелігійних відносин, так і богословського аналізу. Говорячи про гоніння на християн Близького Сходу і Північної Африки, ми стикаємося з таким явищем, як ототожнення християн з іноземними агентами або провідниками ворожих західних ідей. Так до християн ставилися в Османській імперії, так до них ставилися за часів хрестових походів. Сьогодні близькосхідні християни змушені нести на собі тягар політичних інтересів країн, які використовують релігійний потенціал ісламу в своїх цілях.

Автор використав широкий пласт джерел: соціологічну, політичну і філософську аналітику, провів власний богословський аналіз дав якісний вимір обговорюваних подій і теологічним денденціям.

Оцінюючи роботу з точки зору її форми, слід сказати, що всі формальні вимоги, що пред'являються до роботи, витримані. Структура роботи продумана, рівномірно висвітлена, що дало можливість автору системно і послідовно визначити наукову новизну, яка вповні відповідає очікуваним результатам. З.В. Керстюк провів всебічний аналіз досліджуваного предмета. Також виправдана і загальна логіка побудови тексту дисертації. Вона складається з вступу, який розкриває актуальність даного дослідження і методологічний апарат, трьох розділів, які структуровані на підрозділи, висновків та бібліографії (334 позиції). Підсумки дисертаційного дослідження відображено в загальних висновках, які корелюють із висновками до кожного з розділів і відтворюють реалізацію мети й завдань дослідження. Дослідницькі завдання, які були визначені відповідно до поставленої мети дослідження виконані в повному обсязі.

Ідеї дисертації пройшли достатню апробацію в 4 одноосібних статтях у наукових фахових виданнях України, 1 в іноземному фаховому періодичному виданні, а також у збірнику тез конференції, що додатково відображає наукові

морський університет	
Відний №	494/к-19
16	08 2021 р.

результати дисертації. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 171 сторінка основного тексту. Всього – 211 сторінок.

Основні тези, які задовільно розкриті у дисертаційному дослідженні:

1) Для християн Близького Сходу конфесійний чинник займає особливе місце в ментальності та етно-культурній картині, що і детермінує безапеляційну відданість своїм релігійним переконанням навіть перед обличчям смерті. Така «негнучка» консервативна позиція християн Близького Сходу обумовлена специфікою екзистенціальної сутності їх соціального статусу.

2) Важлива роль боротьби із джихадизмом та радикальними інтерпретаціями Корану всередині мусульманської традиції.

3) Страждання християн Близького Сходу із беззаперечною довірою свого земного життя і посмертної долі Господу можна по-богословськи зіставити з хресною жертвою Ісуса Христа. Сирійські, єгипетські та інші близькосхідні християни стають, за богословською метафорою, тією стіною любові і прощення, яка здатна зупинити зло їхніх ворогів, а також «сіллю та світлом» для їхніх єдиновірців в інших регіонах світу.

4) У виявленні еклезіологічного та сотеріологічного значень гонінь християн Близького Сходу передусім слід звернутися до біблійного тексту, де вказується на значення страждання в світлі хресної дороги та розп'яття Ісуса Христа.

5) Церква у всьому світі пов'язана невидимим зв'язком усіх живих християн, що споживають єхаристію, а також тих, які відійшли з цього світу. Відповідальність християн у світлі віри в Ісуса Христа та іспиту власного сумління полягає в розумінні безпосереднього зв'язку відношення до Бога та конкретних моральних рішень і вчинків.

Можна погодитися з твердженням автора, що: *«Християни Близького Сходу фактично перебувають у ситуації як перші послідовники Христа в Стародавньому Римі»* (стор. 127-128). При цьому відзначимо, що Стародавній Рим боровся з християнами переважно як з політичним елементом. І реакція мусульман, які не поділяють релігію і політику, є аналогічною. Тобто ісламські проповідники розглядають християнство як опонента шаріату, а не власної віри в Аллаха.

Задовільно оцінюючи дисертаційне дослідження З.В. Керстюка і не піддаючи сумніву якість отриманих результатів, необхідно зазначити, що воно не позбавлене певних недоліків.

1) На аналітику політичних компонентів гонінь на християн Сходу пішло набагато більше простору дослідження, ніж того вимагають мета і предмет дисертації, заявлені у вступі. Безумовно, політична складова «Арабської весни» величезна, але мета даного дослідження – богословський аналіз.

2) В розділі 1.2 *«Теоретико-методологический базис исследования»* представлені соціологічні дані «Open Doors», «In Defense of Christians» і ряду інших. Але *«уперше обраній богословський методологічний*

інструментарій для аналізу переслідування християн Близького Сходу» (стор. 14), заявлений у вступі, чітко позначений не був. З перерахованих робіт, представлених в даному розділі в якості теоретико-методологічного базису дослідження, крім двох статей І.Б. Остащука тільки А. Бузаров (дисертація 2018 р.) дає *«соціально-філософське осмислення проблем і перспектив демократизації арабського суспільства»* (стор. 78). Однак соціально-філософського осмислення проблем в дослідженні З.В. Керстюк вкрай мало.

- 3) У тому ж розділі автор перераховує ряд міжнародних християнських організацій, які є чи не єдиними рупорами проблеми «Арабської весни». Однак протягом дослідження З.В. Керстюк неодноразово кидає звинувачення західних християн, іноді протиставляючи їх східним. Наприклад, на сторінці 168: *«західні християни так само віддалені від християн Близького Сходу, як друзі-потішители [з Книги Іова, - В.Р.] від старозавітного праведника під час його випробування численними стражданнями»*. На стор. 96 автор порівнює «добропорядних християн» (в лапках) Європейського Союзу з самовпевненим Левітом з євангельської притчі, які *«виправдовуються прагненням зберегти свій зручний і комфортний світ від вторгнення інших»*. На стор. 43 здобувач звинувачує Церкви Заходу в нестачі мужності як дару Св. Духа. Таким чином, автор зберігає бінарний поділ на Захід-Схід, яке вище критикував як елемент протиставлення мусульман і християн. У той же час в розділі «Висновки» в пунктах № 15 16 і 17 (стор. 170-171) підкреслюється активна роль християн західних конфесій на Сході: *«На Близькому Сході функціонує низка місій францисканців, кармелітів, єзуїтів та інших спільнот богопосвяченого життя, які тут мають розгалужену структуру монастирів, лікарень, притулків, навчальних закладів тощо. Вони добре знають місцеві особливості, до їхніх спільнот вступають і християни цих держав»*. *«Такі вияви матеріальної та духовної допомоги є свідченням і символом Божої любові та милосердя, надії та радості для переслідуваних християн»* (стор. 170). Весь розділ 3 також присвячений солідарності церков в ініціативах захисту християн у країнах Близького Сходу.
- 4) Все тіло дослідження переповнене безліччю цитат. Що витісняє власну думку автора і його богословський аналіз з обсягу дослідження. Наприклад, в розділі 2 зі стор. 90 по стор. 113 йде суцільне перерахування цитат церковних діячів про їхнє ставлення до положення християн на Сході. Те ж співвідношення цитат і авторського тексту в розділі 3: коментарі самого здобувача тільки коротко випереджають кожен цитат.
- 5) На стор. 33 здобувач стверджує, що *«абсолютною істиною є факт того, що Господь ніколи не вимагає чинити насилля, а священне писання чи передання вчення авторитетних праведників і святих можуть хіба що бути перекрученими і викривленими у гаслах із закликами до переслідувань інших людей»*. Однак в тексті Старого Завіту нерідкі прямі

накази типу: *«убийте всіх дітей чоловічої статі, і всіх жінок, що пізнали чоловіка на чоловічому ложі, убийте»* (Числ. 31,14); *«Не покидай в живих жодної душі, бо конче вчиниш їх закляттям: Хіттеянина і амореянина, і ханаанейнина, і періздеянина, і хіввеянина, і евусеянина, [і гергесеїв,] як повелів тобі Господь Бог твій»* (Втор. 20,16; і ін. : 1Цар. 15,3; Нав. 8,8; Втор. 7,16). Можна також згадати регулярні постанови ієрархів і соборів про страти єретиків. Наприклад, в 1504 церковний собор засудив до спалення «жидівствуючих». Літописець перераховує по іменах вісім чоловік, додаючи: *«і інших багато єретиків сожгоша»*. У 1649 р Земської Собор у Москві ухвалив «Соборне укладення». Перша стаття за богозневаг Бога і святих *«того богохульника викривши, стратити, спалити»*. Таких прикладів безліч.

- 6) На стор. 167 автор виявляє еклезіологічне та сотеріологічне значення гонінь християн Близького Сходу порівнянням зі стражданнями єврейського народу *«під час вавилонської неволі (пророцтва Єремії), пісня Слуги Ягве (пророцтва Ісаї) в Старому Завіті вселяють надію в тих ситуаціях, коли, з людської перспективи бачення, все видається безповоротно втраченим»*. Так само на стор. 87-88 автор проводить порівняння християн Сходу з *«вавилонським полоном єврейського народу»*. Однак така апеляція з текстів Старого Завіту виглядає нарочито однобокою, тому що в корпусі Старого Завіту без праці можна виявити заклики до насильства, пригноблення, поневолення іновірців. Тобто такого ж роду тексти, які надихають ісламських фундаменталістів на агресію.
- 7) На стор. 43 Захарій Васильович стверджує, що сміливість і відвага мучеників *«має сміливо свідчити про радикальну свободу – від страху, який є наслідком психологічних обмежень»*. Мученики християнства, безумовно, були сміливими людьми. Але на їх прикладі неможливо демонструвати свободу від страху як психологічного обмеження, тому що вони не в останню чергу керувалися страхом потрапити в пекло за зречення від Христа. Таким чином, страх як елемент психологічного обмеження був важливим компонентом їх мучеництва. *«Бо хто буде Мене та Моєї науки соромитися, того посоромиться також Син Людський, як прийде у славі Своїй»* (Лк. 9,26).
- 8) У роботі немає спроб зрозуміти внутрішню логіку чесноти ісламського радикалізму, розглянути хоча б часткову правоту його мотивації або соціально-релігійну необхідність. Це додало б роботі наукову оптику. У нинішньому її вигляді вона за жанром ближче до апологетичних трактату. Наприклад, на стор. 46 автор пише про сліпого фанатизмі бойовиків, якому не було меж. *«У переслідуваннях християн передусім міститься ненависть до людини загалом»* (стор. 169). На стор. 126 автор пише про *«людиноненависницької ідеології радикального ісламу»*. У подібних заявах простежується демонізація опонента, в чому сам автор справедливо дорікає ідеологів ісламу на стор. 165. Це знижує об'єктивність дослідження.

- 9) На стор. 62 Захарій Васильович пише: *«Дивує спокій цих приречених людей, що видно на відео: єдиним поясненням є їхня віра та довіра Богові своєї долі, зокрема посмертного буття»*. При всьому згоді з твердженням автора, заяви про те, що *«єдиним поясненням є їхня віра»* є некомпетентним. У сучасній психології розрізняють ряд предмортальних психозахистів, які також можуть привести до спокійного прийняття смерті. Зокрема, цьому присвячені недавні дослідження Чистопольській К.А., Еніколопова С.Н., Миколаєва Е.Л., Магурдумовой Л.Г. (*«Бесстрашие до смерті - статика чи динаміка?»* 2017). Також дослідження Н. Feifel про різного ступеня усвідомленості страху смерті (*«The function of attitudes towards death»*). В 2009 р. J.Greenberg, T.Pyscszynski та S.Solomon запропонували теорію управління страхом в рамках соціальної психології як емпіричної науки (*«A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews»*). Автори вважають, що велику частину людської поведінки можна зрозуміти як спробу досягти психологічного спокою перед обличчям усвідомлення своєї смертності. Р.Wong в роботі *«Meaning management theory and death acceptance»* (2007) висунув теорію, в якій страх смерті обернено пропорційний благополуччю. Люди, що живуть у важких життєвих обставинах більш адаптивні до смерті. Можливо, всі ці та інші теорії невірні, але не можна сказати, що релігійна віра є єдиним поясненням спокою перед смертю.
- 10) На стор. 167 автор пише, що *«близькосхідні християни стають, за богословською метафорою, тією стіною любові і прощення, яка здатна зупинити зло їхніх ворогів»*. Якщо виходити із сутності християнської етики непротивлення, то її не можна розглядати в метафорі засоби протидії або перемоги над ворогом. В іншому випадку це виявиться тільки тактичним прийомом протистояння.
- 11) На стор. 94 автор цитує Об. 6,10: *«І кликнули вони гучним голосом, кажучи: Аж доки, Владико святий та правдивий, не будеш судити, і не мститимеш тим, хто живе на землі, за кров нашу?»*, пише: *«Постає гостре запитання: про що ж волає кров мучеників? Християнська відповідь однозначна: про милосердя Божє для вбивць. Кров мучеників взиває до Бога те саме, що і кров Ісуса Христа, – прощення і милосердя»*. Однак християнська відповідь тут інший. Свт. Андрій Кесарійський так резюмує тлумачення цього вірша: *«згідно з церковними вчителями, потрібно думати, що цей крик проти гонителів личить замученим заради Христа ... Бо хоча нечестиві вже випробували гнів Божий, але залишилися з них проте потребують покарання або для свого звернення, або для ураження навіки»*.
- 12) Авторство «Об'явлення» яке автор однозначно приписує ап. Іоанну на стор. 94 в біблеїстиці давно визнано неоднозначним. Наприклад, Д. Гатрі у «Вступі до Нового Завіту» (2008) перераховує аргументи і прихильників і супротивників авторства Іоанна Богослова.

- 13) На стор. 34 здобувач допускає конфесійне твердження: «святим ніхто не народжується (звісно, окрім Ісуса Христа та Богородиці Марії)». Непорочне народження Марії не може затверджуватися як само собою зрозуміле в рамках богословського дослідження.
- 14) На стор. 106 автор пише: «Фундаменталізм не має нічого спільного ні з ісламом, ні з будь-якою іншою релігією». Таке судження некоректно. У 1986 р. з'явилося колективне дослідження «Transmission of social attitudes», яке показало, що схильність до тих чи інших політичних поглядів більше залежить від спадковості, ніж від виховання. Згодом ці висновки були неодноразово підтверджені на великих вибірках іншого колективу авторів («Are Political orientations genetically transmitted?» 2005; А.Марков «Гени керують поведінкою, а поведінка - генами», 2008). Таким чином, фундаменталізм дійсно є позарелігійним, але завжди пов'язується з нею через релігійну самоідентифікацію.

Зроблені зауваження мають рекомендаційний характер для подальшої науково-дослідницької роботи автора і не заперечують концепції і змісту дисертації загалом, цінності одержаних в ході дослідження результатів.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Захарії Васильовича Керстюка «Становище християн близького сходу в період та після Арабської Весни» є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні. За своєю актуальністю, новизною і змістом дисертація повністю відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 та вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40, інших актуальних вимог до форми та змісту дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 – богослов'я.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
доцент кафедри «Практична психологія»
Одеського національного
морського університету**

В. М. Рубський

